

УДК 821.161.2 – 31'06.08:811.161.2'276

Л.М. МАРЧУК

м. Кам'янець-Подільський, Україна

ТЕРМІНОЛОГІЧНА ПОЛІСЕМІЯ У ПРОЗІ МАРІЇ МАТІОС

Стаття є однією зі спроб проаналізувати мовні особливості сучасної української жіночої прози. Незважаючи на те, що в останні десятиріччя літературознавці виявили деякі важливі особливості творів цього жанру, мова жіночої прози залишається малодослідженою. Удокладнено відомості про загальні закономірності вживання термінологічної лексики в художньому тексті. Окреслено основні шляхи використання термінології як художньо-образного засобу мови українських письменниць.

Ключові слова: *термінологічна лексика, полісемія, синонімія, гіперо-гіпонімічні відношення.*

У зв'язку з тим, що науково-технічна та соціально-політична термінологія становить собою розряд лексики, який на сучасному етапі розвивається найбільш інтенсивно, є дзеркалом реальних соціальних змін, яскравим відображенням розвитку мови і суспільства, вважаємо доцільним проаналізувати функційно-стилістичні особливості термінологічної лексики і в мові української жіночої прози. Актуальність теми визначена підвищеною увагою до жанрів сучасної жіночої прози та створенням окремого терміна *жіноча проза*. Ґрунтовне лінгвістичне дослідження мови українських романів Марії Матіос допоможе усвідомити, який вплив має наука й техніка на мову художньої літератури ХХІ століття. Творче індивідуально-авторське використання термінологічної лексики кожним художником слова – це відображення основних характерних процесів не тільки в мові художньої літератури, а й у всій сучасній загальнонародній мові.

Науково-технічна термінологія посідає на сучасному етапі провідне місце у збагаченні виражальних засобів мови, тому виділяємо декілька найбільш актуальних аспектів. Насамперед у плані взаємодії стилів сучасної української мови, оскільки термінологія є породженням наукового стилю. Дослідження місця і функцій термінологічної лексики в мові української прози заслуговує на увагу й у плані стилістики художнього мовлення. Важливим є встановлення певних закономірностей поступового освоєння термінів сучасною прозою – від їх уживання у прямому значенні до повного входження в художній текст, використання як тропів.

© Л.М. МАРЧУК, 2019

Проаналізуємо функціонування термінологічної лексики роману Марії Матіос «Кулінарні фіглі».

Термінологія як одна з мікросистем природної мови зазнає впливу тих лексико-семантичних явищ, які характерні для слів загального вжитку, – синонімії, антонімії, полісемії, омонімії, гіперо-гіпонімії, підтверджуючи думку про те, що лексика – це «відкритий клас, якщо говорити про елементи, але закритий, якщо говорити про відношення» [2, с. 34].

У сучасному термінознавстві питання про те, наскільки припустимі загальномовні лексико-семантичні відношення в термінології, залишається дискусійним (роботи В.Г. Гака, Т.І. Панько, Л.О. Симоненко, Л.В. Туровської, А.А. Уфімцевої та ін.), адже, з одного боку, групування термінологічних одиниць у парадигматичні об'єднання – важливий чинник системної організації галузевої термінології, з другого, – їх наявність у терміносистемі може спричинити негативні явища (формування багаточленних синонімічних рядів, полісемію термінів, внутрішньосистемну омонімію).

Розвиток зовнішньосистемної полісемії виникає внаслідок термінологізації лексем загального вжитку або детермінологізації термінів.

Термінологізація загальноновживаних слів, тобто набуття ними термінологічного значення, відбувається:

- коли термін ужито в переносному значення в мовленні людей і при цьому, зрозумілій обом комунікантам, отже, його значення пройшло через процес переосмислення: *То політики тепер роздмухують неприязнь людей одне до одного, а самі, як варвари-феодала, влаштовують сафарі на невинні живі душі* (1, с. 8). **Сафарі** – полювання у спеціальному заповіднику (переважно в Африці), вжито у значенні 'полювання на людську думку';

- шляхом семантичної спеціалізації, звуження значення загальноновживаних лексем, а також переосмисленням семантики мовних одиниць на основі подібності позначуваних реалій: *На radoцax, що вони ще остаточно не відбирають у мене шансу й надалі ходити «бункерами» української історії, я даю їм тверде слово бодай на мить повернутися до своєї «кулінарної» творчості (пригадаєте, є за мною такий «смачний» гріх – книжка «Фуришет від Марії Матіос»)* (1, с. 11). Термін **бункер** означає у воєнній термінології – підземне сховище, вогневу точку. В тексті роману – це білі плями історії, недосліджені історичні факти. **Кулінарний** – в термінології харчової промисловості – те, що стосується приготування напівфабрикатів; у тексті роману – мистецтво готування їжі.

Явище детермінологізації ілюструємо таким прикладом: *Я знаю, що мій земляк, який першим у незалежній Україні побував у космосі – Леонід Кадецюк посварив би мене пальчиком за таку «вольність», бо у правдивому Космосі без скафандра неможливо. Але у творчості... У творчості ти голими руками хапаєш розжарену магму людської душі – і ліпиш із неї не просто образ. Ти хочеш Словом таки відтворити отой огром людського Космосу* (1, с. 13). Термін **космос** – у тексті з малої літери – сукупність усіх форм матерії як єдине ціле. У розумінні письменниці **людський Космос** – це душа людини, усі її бажання та вчинки. Термін детермінологізується, що й демонструє авторка різними нормами написання. А термін **магма** – «розтоплена силікатна маса високої температури, що виникає в глибині земної кори, а після виверження на поверхню у

вигляді вулканічної лави застигає, утворюючи деякі гірські породи» [1, с. 502], уживає автор у значенні ‘центр’, ‘ядро душі’ (хоча б, здавалося, що може бути «центральнішим» у людині, ніж душа?).

Детермінологізація як процес завжди був пов’язаний із тими періодами в житті української мови, коли він особливо активно поглинав іншомовну лексику.

З’явилися нові науки, особливо їх багато у суміжних галузях знань, які дали новий набір термінологічної лексики, посилювали й міжнародні контакти, проте прийоми засвоєння термінів загальнолітературною мовою залишилися ті ж – це розширення змісту спеціальних слів за рахунок уведення їх у побутові й публіцистичні тексти: *Та ба, я розчулилася і через те вдалася у локальні свої спогади* (1, с. 40). **Локальний** – той, що властивий певній місцевості (термін природничий і живопису).

Науки, що розвиваються, допомагають формувати вітчизняну наукову термінологію, яка поповнюється як національними словотворчими ресурсами, так й інтернаціональним фондом. Наукова термінологія, що виходила за межі спеціального використання, стає надбанням загальноновживаної лексики: *Фірою – підводою, Майбахом, Бентлі чи пішки, із топірцем Довбуша чи СІМ-картою, в овечому кептаріку чи лейбику від Версаче летимо ми назустріч безумству й пристрасті, наздоганяючи своє голе серце, і не зважаємо на календарі і суспільну погоду* (1, с. 27). Пор.: **майбах, бентлі** – марки сучасних машин, **СІМ-карта** – карта з номером, що дозволяє користуватися мобільним телефоном.

Методи детермінологізації лексики, притаманні мовній практиці прозаїків і поетів, сприяють розширенню меж складу загальноновживаного словника.

Формування публіцистичного стилю, розвиток суспільної думки допомогли розповсюдженню суспільно-політичних термінів і термінів політичної економії. Спеціальне значення в таких випадках втрачалося.

Розвиток природничих наук сприяв поширенню в літературі термінів біології, хімії, агрономії, медицини.

Найширше представлені в художніх текстах біологічні терміни. Особливість використання слів цієї лексичної категорії – образність, переносне значення: *А чи колись думали Ви над тим, що **плоти кизику**, може, якнайкраще відповідають стану людини, яка перебуває в очікуванні? Та навіть сам колір – темно-червоний – наводить на думку про високотемпературну природу Вашого очікувального стану* (1, с. 89).

У Марії Матіос у текстах переважно віднаходимо назви рослин: *Хтозна – чому, але це правда – в сімейному житті іноді відчуваєш себе і справді ніби серед **шипшинового** гілля* (1, с. 99); *Золотий корінь* (по-гуцульськи **джинджори**), іншими словами – **підОйма** (від слова піднімати), – *настояний на горілці корінь чудодійної трави* (1, с. 111); *...покласти перед ним страву під назвою **ахілесова п’ята чоловіка**, або, іншими словами кажучи, **горішки з доліни чорних троянд*** (129).

Досить своєрідне використання назв хвороб і хворобливих проявів людського організму. Сфера застосування – моральні й загальнополітичні поняття, почуття людини.

Пор.: функціонування медичного терміна – **тахікардія** у значенні почуття любові: *Не має значення і нічого не важить ваш вік, якщо ми в якийсь день*

*раптово зачули в собі прискорене биття серця (це не **тахікардія**) (1, с. 41). Або: Знайте: його цікавить не **резус-фактор і група Вашої крові** (1, с. 94).*

Цікаво, що автори, беручи термін у центр оповіді, можуть створювати метафоричний текст, використовуючи при цьому різні стилістичні засоби, а саме: творення стилістичних фігур, вживання антонімів, паронімів, синонімів й оказіоналізмів.

Надзвичайно поширена в творах Марії Матіос сакральна термінологія, вжита в прямому і переносному значенні. Напр., назва страви: *Всього лише піднесить крихітне тістечко з дуже промовистою назвою: **слід ангела** (1, с. 73).*

Процес споживання їжі може натякнути чоловікові, на думку автора тексту, що він *...ніби перед воротами **раю** (1, с. 73).*

А душа жінки відбивається у її чоловікові: *...Знаєте, коли на порозі стає «**душа моя, душа душі моєї**» – найлюбіший у світі чоловік, я завжди ковтаю слину так, ніби ось-ось маю вкусити щось терпке і солодке (1, с. 71).*

В устах авторки паремії із сакральними термінами звучать із позитивною оцінкою, підкреслюючи народну мудрість: *Відайтеся, як кажуть у Розтоках, **на Божу волю і на Божу ласку**, тоді усе буде грати до мільйона, знову ж таки кажуть у моїх Розтоках (1, с. 72). Пор.: Тоді порахуйте в умі, щоб Ваші пологи не припали на **Великдень**. У Розтоках точно відомо, що коли дитина народжується на **Великдень**, – їй упродовж життя сприяє фортуна, проте великою ціною: до року в родині трапляється втрата чийогось життя (1, с. 95).*

Те, що в кінці ХХ – початку ХХІ ст. знов виникла гостра необхідність звернутися до термінологічної лексики і з її допомогою дати оцінні характеристики соціальним, політичним і моральним поняттям сьогодення, свідчить, що життєві й закономірні процеси виходять з об'єктивної необхідності.

«Термінологічні» контексти сучасної метафори широкі за своїм змістом і застосуванням. Насамперед, це обсяг, спектр застосовуваних термінів: медичні, військові, спортивні, географічні, економічні, філософські, мистецькі тощо. Широкий і діапазон тематики створених на базі термінів метафор: це й відображення державного устрою, і морально-етичний стан суспільства, і політико-ідеологічна свідомість, і рівень освіти членів суспільства, і звичайна побутова семантика: *На «**фундамент**» тортів ниці (бажано, прямокутної форми) спочатку кладете 7 трубочок, начинених вишнею чи сливою (1, с. 80).*

Такі терміни не мають індивідуального, художньо-зображального, образного змісту, хоч і є достатньо експресивними.

Наслідком уходження термінів у загальнолітературне мовне оточення є зміщення змісту в бік його розширення за рахунок переносного вживання. Напр.: *Без **парламенту і Верховного суду**, а самотужки, раз і назавжди, як американці свою **Конституцію**, прийміть **закон** у авторському виконанні про невідмінні продукти, нестачі яких у холодильнику не мають права помітити навіть Ваші вороги (1, с. 102).*

Проте для частини полісемантичних термінів єдиним ефективним засобом розмежування значень виступає контекст. Важливість контексту для уточнення значень терміноодиноць зумовлена ще й тим, що багатозначність у термінології – «свідчення не семантичних, а ономасіологічних змін мовного знака...», які, виражаючи природну тенденцію його розвитку, «завжди будуть створювати можливість виникнення в терміносистемах полісемії» [3, с. 60].

У Марії Матіос постійно філософські та суспільні терміни поєднуються із загальноновживаними словами: *...бо Ви, як у радянські часи піонерка, завжди готові до того, що хтось, а тим паче – рідний чоловік – вішатиме Вам на вуха локшину* (1, с. 120).

Письменниця обіграє звучання терміна в своїх текстах увесь час, поєднуючи їх із просторічною лексикою, загальноновживаною, нейтральною, створюючи таким чином образ, наприклад, затишного домашнього вогнища: *Але коли минає пора цвітіння квітів, я справді вірю, що Багдадський злодій літо вкрав, як сказала Ліна Василівна... і краде це коротке життя... через те я так плакаю свою земельну ділянку, і парость виноградної лози (а у нас шість сортів винограду, що дають суперсмак винові), як свою архаїчну українську мову, збережену в моїх Карпатах майже у первинному стані* (1, с. 144); *Один професор колись підбивав до мене клини, нахваляючи етимологію мого децю незвичного для українського вуха прізвища. Ма (ту) – усіма мовами означає «мій», «моя», меос (грец.) – це Бог. На українському ґрунті меос змінилося на –міос, переконував мене професор. Ось і вишло: «ма-тіос» – моя богиня. Може, й неправда, а приємно. Але, бігме Боже, поштовху жодної іншої краплі крові, окрім української, не почула в своїх жилах ні разу* (1, с. 83).

М. Матіос уводить терміни в художню тканину твору, щоб утвердити сприйняття дійсності. Найбільшою виразністю позначені ті образи, в яких абстрактна, книжна лексика взаємодіє з народно-розмовними, зниженими словами, фразеологічними зворотами. Внаслідок цього виникає стилістичний ефект зіткнення різних мовно-експресивних джерел і формується іронічна оповідь письменниці.

Наприклад: *...Ви думаєте, оце і все для сьогоднішньої Вашої презентації? Не сподівайтесь, що так легко відбудетеся! Мусить же бути ще щось. Пікантне. Легке, як слово Вашої пасії. Невагоме, неначе пір'я, що впало на Ваше подвір'я і закотилось, як повір'я перед Його приходом у траву. Ви не бачили, як закочується повір'я у траву? І я не знаю, і Рибчинський не відає, але що мені до цього, коли ми зараз з Вами, голубонько, дбаємо про пікантне! Красна пані! Що може бути в цей кулінарний банкет пікантнішим, аніж желе із кизилу?* (1, с. 88); *Та навіть у тому разі, коли Ваш страйкар увесь вечір буде неможливий, неначе сільська незайманка з минулого сторіччя, він поволі відтане, як на останній десерт Ви запропонуєте йому дві страви на вибір – кабачкове варення або домашню фанту. Б'юся об заклад, що він таки упаде, як свого часу турок під стінами Хотинської фортеці чи московит під Конотопом* (1, с. 90).

Нерідко термінологічні поняття в романі М. Матіос утворюють синонімічні ряди. Наприклад, у синонімічних відношеннях перебувають слова *мури*, *фортеця*, *дім*, які, зберігаючи свій основний поняттєвий зміст, набувають переносного значення в індивідуально-авторських образах.

Естетизація, поетичне оновлення цих слів відбувається завдяки несподіваній, незвичній лексичній сполучуваності. Ось як піднесено й неповторно проголошує М. Матіос: *Сімейні мури лишилися непохитними. Як непохитною залишилася столітня проста істина з берегів туманного Альбіону: мій дім – моя фортеця. Сімейна фортеця повинна бути міцною, як фортеця у старовинному Хотині, звідки давали чосу перелякані турки, гнані козаками Петра Сагайдачного і польським військом. Тож хай і з-під стін Вашої домашньої*

цитаделі затишку і любові драпають усі незгоди. Ваш **дім** – таки правдива Ваша **фортеця** (1, с. 141).

Прагнучи до стилістичного урізноманітнення авторка активізує синоніми: У вас ціла **колекція смачної рецептури** і батальйон консервованої всякої всячини. Це Ваш сімейний **антикваріат. Ексклюзив. Колекція «от кутюр»** (1, с. 160).

Особливе місце у текстах письменниці посідає філософська лексика, органічна в духовному світі митця. Автор із конкретних спостережень, деталей вибудовує своєрідний небозвід, досягаючи рівноваги окремого і загального. Рівновага цих двох понять – основа твору, вісь, навколо якої обертається формування ідеї: **Мені як письменникові цікаво було б дослідити історію та мотив такого гріха, але на звивистих дорогах життя я такий самий неофіт, як і Ви, мій любий Читачу, що, може, зараз б'ється над пошуками рецепта для свого щастя, як б'ється і кожен з нас, пишучої братії, що береться давати рецепти щастя іншим** (1, с. 32).

М. Матіос часто послуговується словами *досвід, пізнання, життя*, через які передається філософське осмислення дійсності митцем. Так, терміни уживаються в буденному конкретному значенні або набувають філософського звучання: *...Коли я іноді задумуюся над **неписаними мудрощами** свого села. Я мимоволі зіщулююся – такі вони точні й справедливі... В іншій своїй знайомій я ніколи не розпитую про її **сімейні справи**, хоча вона всіляко намагається **демонструвати** усім знайомим своє нібито **виняткове родинне щастя** і особливо **розкіш*** (1, с. 39). Порівняймо: *А на **світанку** життя ніхто із нас не знає, що буде на його **заході**. І кожен з нас думає, що біди, пристрасті, незгоди торкнуться кого завгодно, але не тебе самого. Та ба... Я розчулилася і через те вдалася у **локальні** свої спогади. А чужі спогади не можуть ні від чого застерегти. Вони можуть лише нагадати. Я, звичайно, не смію нікого ні від чого застерігати. Я можу лише щиро бажати кожному із Вас, любі Читачі, відчувти повну **гаму** Життя. А вона без пристрасті, на щастя, неможлива. Пристрастей у житті трапляється з нами багато. Але ніхто не має в житті двоє **щастя**. І в цьому – **щастя** найбільше* (1, с. 40).

Терміни дають поетам поштовх для оригінального осмислення нового образу. Це, наприклад, образ трави як зеленого глеку у поезії М. Матіос, яка розміщена у третьому розділі зазначеного роману, що передається такими рядками: *Отуди, / Де рос зелений бісер / Скапує у **трав зелений глек**, / Де вітриська вибігають з лісу – / І на шиях виснуть у смерек* (1, с. 197).

Термінологія (власне українська і запозичена) збагачує словник української мови новими епітетами, індивідуальними метафорами, символічними образами.

Поняття і явища письменниці об'єднує в таку семантичну залежність, для розкриття якої потрібен складний асоціативний зв'язок.

У сентенціях, афоризмах, влучних висловленнях, філософських, морально-етичних міркуваннях відчувається масштабне мислення. Активізація передання інформації відбувається за рахунок вживання термінологічної лексики. Серед термінів власне українські та запозиченні (особливо з англійської та інших західноєвропейських мов). Терміни створюють у художній канві спеціальні образи, виконують інформаційну, текстотвірну функцію.

Структурно-когнітивний підхід до проблем термінодеривації дає змогу не лише точно окреслити межі позначеного терміном поняття, а й адекватно встановити взаємозв'язки між поняттями у певній галузі наукового знання та довідкам, описаним у творах Марії Матіос. Дери́ваційні засоби сучасної науково-технічної термінології допомагають оптимізувати професійно-наукову комунікацію: *Якщо ви не професійна фермерка – дайте відпочити очам на спогляданні красивого* (1, с. 143). Пор.: *Не буду вдаватися у довгі розповіді про сорти і види помідорів, які я «культивую» на своєму маленькому городі, спосіб їх підживлювання, пасинкування, поливання і т. ін.* (1, с. 146). У сучасному суспільстві, а, отже, в мові сучасних авторів активно функціонують неологічні гібридні деривати від англіцизмів та запозичення термінів із західноєвропейських мов. Поміж них поширеності набули терміни різних галузей і сфер: *Якими інформаторами Ви користуватиметеся задля цього: простим «жучком» у гудзикові чоловічого піджака; цифровим диктофоном “Toshiba” під диваном; сусідською пильністю типу ОБС (одна баба сказала); звичайним шостим чуттям; плюс багаторічним досвідом знання чоловіка – не знаю і навіть не намагаюся підказати спосіб дізнання, але запам’ятайте: від цього залежить багато»* (1, с. 114).

Пор.: *Оті всюдисущі українські феміністки здобулися таки на точніші – аж мало не до токсикозу – описи деяких фізіологічних станів жінки* (1, с. 115); *Я знаю, що буває така мить, коли, збаламучені чорними підозрами, поточені ревнощами, злістю чи ще чимось, доведені до передафектного стану «кипінням у собі» на власного чоловіка, ми, жінки, впадаємо думками у крайнощі* (1, с. 137).

Отже, наведені приклади термінологічної лексики з прози Марії Матіос ілюструють функцію лінгвістичної адаптації термінів в умовах універсализації та спеціалізації наукових знань – взаємодію питомого та запозиченого елементів на шляху творення термінологічних одиниць, якими позначається прогрес науки у міжнародних масштабах.

Вивчення мови як системи або сукупності систем допомагає глибше проникнути в суть самої мови, висвітлити її структурно-когнітивний аспект, розкрити первинні залежності між її компонентами і механізмами їхньої взаємодії в процесі пізнання.

Мовленнєва ситуація спричиняє вибір мовних засобів, які дозволяють у кожному разі встановити зміст ужитого терміна й сутність його використання щодо інтенції виразу. Звідси – і специфіка сприйняття твору, що охоплює парадигматичний (структурно-когнітивний) і синтагматичний (лінгвопрагматичний) аспекти.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. В. Бусел. Київ – Ірпінь, 2007. 1736 с.
2. Гольдберг В.Б., Шехтман Н.А. Типы связей в лексических полевых структурах. *Полевые структуры в системе языка*. Воронеж, 1989. С. 33 – 40.
3. Толикина Е.Н. Некоторые лингвистические проблемы изучения термина. *Лингвистические проблемы научно-технической терминологии*. Москва, 1970. С. 53 – 67.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Матіос М. Кулінарні фірлі. Львів: ЛА Піраміда, 2009. 264 с.

Liudmyla Marchuk

TERMINOLOGICAL POLYSEMY IN THE PROSE OF MARIYA MATIOS

The article is one of the attempts to analyze the linguistic features of modern Ukrainian female prose. Despite the fact that in recent decades literary scholars have revealed some important features of the works of this genre, the language of feminine prose remains poorly understood. The obtained results supplemented the information about the general patterns of the use of terminological vocabulary in the artistic text. In the article, we distinguish the main ways of using terminology as an artistic means of language of Ukrainian writers. The urgency of the topic of scientific research is determined by the increased attention to the genres of contemporary women's prose and the creation of a separate term "female prose". A thorough linguistic study of the language of Ukrainian novels by Mariya Matios will help to understand the influence of science and technology on the fiction language of the 21st century. Creative individual and author's use of terms by an artist is a reflection of the main characteristic processes not only in the language of fiction, but also in the whole contemporary commonly used language.

Scientific and technical terminology is at the present stage the leading place in the enrichment of expressive means of language, therefore, in our work, we highlight some of the most relevant aspects. First of all, from the standpoint of styles interaction the modern Ukrainian language, since terminology is a product of scientific style. The study of the place and functions of terminological vocabulary in the language of Ukrainian prose deserves attention also in terms of stylistics of artistic speech. It is important to establish certain regularities in the gradual development of the terms of modern prose – from their use in the literal sense to full inclusion in the artistic text, use in the form of tropes.

The work will contribute to further study of the functional and stylistic features of the terminological vocabulary in prose, to reveal the main characteristic processes not only in the prose text, but also in the modern universal language.

Keywords: terminological vocabulary, polysemy, synonymy, hyper-hyponymic relations.

УДК 811.161.2'373.45:622

О.В. КОЛГАН
Ю.І. МАЦОКІНА
м. Слов'янськ, Україна

**ТЕРМІНИ ВІЙСЬКОВОЇ СПРАВИ В РОМАНІ ВАЛЬТЕРА
СКОТТА «АЙВЕНГО»: СТРУКТУРНА ОРГАНІЗАЦІЯ**

Стаття продовжує цикл публікацій у галузі дослідження специфіки функціонування військової термінології у творах письменників різних країн світу. Розвідку спрямовано на вивчення особливостей структурно-компонентної організації військових термінів у мові

© О.В. КОЛГАН, Ю.І. МАЦОКІНА, 2019